

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ, НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВОГО СЛІДСТВА ТА СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ

УДК 342.72/.73

М. І. Леоненко

кандидат юридичних наук, доцент

А. О. Вайцеховська

Класичний приватний університет

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДУ ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено дослідженню питань організації та діяльності суду присяжних. Розкрито особливості дій законів України, що регулюють діяльність суду присяжних.

Ключові слова: суд присяжних, народовладдя, правосуддя, присяжні засідателі.

I. Вступ

Захист прав і законних інтересів особи у правовій державі неможливий без чіткої організації та функціонування судової влади. Суттєві зміни, які відбулися в різних сферах діяльності нашого суспільства, зумовили необхідність проведення судової реформи, одним із важливих напрямів якої було впровадження в Україні суду присяжних. Однією з передумов формування демократичної правової держави в Україні є належний рівень законодавчого забезпечення процесу залучення представників народу до здійснення кримінального судочинства. Відразу дві конституційні норми – ст. 124 й 127 Конституції України [1] – закріплюють таку безпосередню форму народовладдя, як можливість здійснення правосуддя судом присяжних. Перспективи введення цього правового інституту в кримінальне судочинство нашої держави є одним із тих найцікавіших і найважливіших питань, які постають у процесі вивчення кримінально-процесуального права.

Дослідження окремих теоретичних аспектів щодо впровадження суду присяжних у Кримінальний процесуальний кодекс України здійснено у працях таких вчених, як О. Колісника, В. Мельника, О. Сидорчука, О. Скрябіна, С. Фурса, Н. Яценко та ін. Науковцями внесено відповідний внесок у вивчення інституту суду присяжних та питань, пов'язаних з його реалізацією. Однак на сьогодні в Україні вкрай необхідним є розкриття організаційно-правових проблем, пов'язаних з участю народу в здійсненні правосуддя.

II. Постановка завдання

Особливої актуальності набувають дослідження організаційно-правових проблем формування і процедури діяльності суду присяжних. Досягнення мети статті зумовило розв'язання таких дослідницьких завдань: розглянути становлення й розвиток суду присяжних, проаналізувати проблеми й перспективи інституту суду присяжних в Україні, особливості дій Закону України "Про судоустрій і статус суддів" щодо формування інституту суду присяжних, розглянути й охарактеризувати норми Кримінального процесуального кодексу, що регулюють діяльність суду присяжних та інших законів, у яких йдеться про безпосередню участь народу, у здійсненні правосуддя.

III. Результати

Серед нововведень, запропонованих Кримінальним процесуальним кодексом України, особливе місце посідає впровадження до кримінального процесу інституту присяжних засідателів. Суд присяжних як форма безпосередньої участі народу в здійсненні правосуддя був передбачений Конституцією України (ст. 127) з моменту її затвердження в 1996 р., проте нині цей процесуальний інститут тільки починає розвиватися [1].

Згідно із ч. 3 ст. 31 КПК України, суд присяжних може розглядати лише справи про злочини, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі [3]. Кримінальний кодекс на сьогодні містить одинадцять таких злочинів, а саме:

- посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК);
- умисне вбивство з кваліфікуючою ознакою (ч. 2 ст. 115 КК);

- терористичний акт, що призвів до загибелі людей (ч. 3 ст. 258 КК);
- посягання на життя співробітника правоохоронних органів, члена громадського формування з охорони громадського порядку або державного кордону, військовослужбовця у зв'язку з виконанням ними своїх службових обов'язків (ст. 348 КК);
- посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю по відправленню правосуддя (ст. 379 КК);
- посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з їх діяльністю з надання правової допомоги (ст. 400 КК);
- опір військовослужбовця своєму начальнику або його примус до порушення службових обов'язків, пов'язане з умисним вбивством начальника (ч. 4 ст. 404 КК);
- порушення законів і звичаїв війни, пов'язане з умисним вбивством (ч. 2 ст. 438 КК);
- застосування зброї масового знищення, яке призвело до загибелі людей або інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 439 КК);
- геноцид (ч. 2 ст. 442 КК);
- посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443 КК) [2].

Але навіть зазначені справи можуть розглядатися лише в тому разі, якщо обвинувачений заявив відповідне клопотання. В іншому випадку справу буде розглядати колегія у складі трьох професійних суддів.

Кількість присяжних у різних країнах визначено історично з урахуванням ідеологічних, політичних і соціальних умов. В Україні кількість присяжних найменша у світі. Судовий розгляд кримінальних справ, за які Кримінальним кодексом України передбачається покарання у вигляді довічного позбавлення волі, здійснюється судом присяжних у складі трьох присяжних і двох професійних суддів (плюс два запасних) [4]. Один з професійних суддів виконує роль головуєчого.

Таку змішану форму судочинства юридично правильніше було б назвати не судом присяжних, а “судом шеффенів” (саме так називають аналогічні інститути в багатьох країнах Європи, таких як Франція чи Німеччина). Формально всі п'ять членів колегії будуть мати однакові права при визначенні вироку, однак логіка підказує, що два професіонала в суддівських мантиях, поза всяким сумнівом, будуть сильно впливати на випадкових громадян, які опинилися на лаві присяжних. Так, постає логічне запитання, якщо присяжні приймають спільне рішення з професійними суддями, чи можемо ми назвати “суд присяжних” за КПК України повноцінним, з юридичного боку, інститутом? Справа в тому, що існує класифікація суду присяжних, яка розподіляється на три види: суд присяжних із роздільними колегіями, де суд і суд присяжних існує окремо і професійні судді не приймають рішення у винесенні

вердикту про винуватість чи невинуватість особи; із роздільно-спільною колегією, коли після винесення присяжними вердикту остаточне рішення приймається спільно з професійними суддями та із спільною із професійними суддями колегією, де рішення про невинуватість чи винуватість особи приймається присяжними спільно з професійними суддями. Таким чином, згідно з КПК України, наша держава відноситься до третьої групи, а такий вид участі народу в здійсненні правосуддя судом присяжних можна назвати умовно.

Іншою проблемою, яка, на наш погляд, має місце, це питання термінології Кримінального процесуального кодексу щодо визначення форми суду присяжних. Виходячи з класифікації суду присяжних, цей інститут можна розподілити на дві групи: суд присяжних і суд за участі присяжних. Враховуючи те, що в Україні рішення про винуватість або невинуватість особи приймається присяжними спільно з професійними суддями, назвати вітчизняну модель “чистим” судом присяжних було б юридично не правильно. Наша модель суду присяжних відноситься до суду за участю присяжних. Таким чином, на нашу думку, п. 2 “Проведення в суді присяжних” повинен звучати як “Проведення в суді за участю присяжних, що повною мірою відображає сутність інституту присяжних за КПК України [4].

Суди присяжних формуються виключно при судах першої інстанції (ч. 2 ст. 383 КПК України) [3]. Оскарження вироку, винесеного судом присяжних, відбувається в загальному порядку й уже без участі присяжних. Отже, будь-який резонансний вирок, що йде врозріз із загальноприйнятою судовою практикою, найімовірніше, буде скасовано подальшими інстанціями. У переважній більшості держав, які використовують суди присяжних, оскарження їх рішень обмежено або має свої особливості (у деяких країнах виправдальний вирок журі присяжних не підлягає оскарженню). Однак законодавець не ризикнув дійти в КПК України так далеко – чи то з побоювань щодо патологічної неефективності судів присяжних, чи то навпаки.

Незважаючи на те, що суди присяжних вирішують питання про застосування довічного позбавлення волі, закон передбачає, що всі питання вирішуються більшістю голосів. Головуючий голосує останнім (ч. 2 ст. 391 КПК України). Ніхто зі складу суду присяжних не має права утримуватися від голосування, крім випадку, коли вирішується питання про міру покарання, а суддя чи присяжний голосував за виправдання обвинуваченого. У цьому разі голос того, хто утримався, додається до голосів, поданих за рішення, яке є найсприятливішим для обвинуваченого. При виникненні розбіжностей про те, яке рішення для обвинуваченого є більш сприятливим, питання вирішується

шляхом голосування (частина третя тієї ж статті), проте не встановлено, що буде, якщо хтось все ж таки відмовиться від голосування [3].

Що стосується відводів присяжних, то вони можливі на підставах, передбачених ст. 75 і 76 КПК України, зокрема на такій “загадковій” підставі, як “наявність інших обставин, які викликають сумніви в його неупередженості” (п. 4 ст. 75 КПК України) [3]. Надавати звинуваченню та захисту права на певну кількість невмотивованих відводів присяжних, як це практикується в деяких правових системах, законодавець не вважав за доцільне. Отже, для усунення “незручних” присяжних сторонам процесу доведеться “напирати” на п. 4 ст. 75, яка надає небачене поле для творчості.

КПК України не містить докладних норм, що регламентують діяльність присяжних засідателів протягом строку розгляду справи, як це має місце в деяких країнах (наприклад, у деяких юрисдикціях присяжні, щоб уникнути тиску, на них можуть ізолюватися від суспільства до моменту винесення вироку). Тим часом ч. 2 ст. 386 КПК України закріплює за присяжними ряд обов’язків, серед яких:

- не відлучатися із залу судового засідання під час судового розгляду;
- не спілкуватися без дозволу головуючого з особами, що не входять до складу суду, стосовно суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього;
- не збирати відомості, що стосуються кримінального провадження, поза судовим засіданням;
- не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і стали відомі присяжному у зв’язку з виконанням його обов’язків [3].

Важливим аспектом у питанні діяльності присяжних засідателів є порядок їх відбору. Так, наприклад, у багатьох штатах Сполучених Штатів Америки присяжним може бути обраний будь-який громадянин, внесений до списку виборців. При цьому безпідставно відмовитися від цього обов’язку громадянин не може.

В Україні небезпека несподівано опинитися у складі журі присяжних нікому не загрожує. Навпаки, для цього необхідно не тільки бажання, а й відповідність низці вимог і неабияке везіння.

Вимоги до присяжних: громадянство України; вік від 30 до 64 років (включно); повна дієздатність; володіння державною мовою; відсутність хронічних психічних чи інших захворювань, що перешкоджають виконанню обов’язків присяжного; відсутність незнятої або непогашеної судимості; неналежність до однієї з таких категорій: народні депутати України, члени Кабінету Міністрів України, судді,

прокурори, працівники органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів, військово-службовці, працівники апаратів судів, інші державні службовці, адвокати, нотаріуси.

Везіння ж було згадано у зв’язку з тим, що навіть при відповідності всім наведеним вище ознакам шанси громадянина потрапити до списку присяжних невеликі. Справа в тому, що ст. 60 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” містить вельми незвичайний список формування списку присяжних.

Для затвердження списку присяжних територіальне управління ДСА України звертається з поданням до відповідної місцевої ради, що формує і затверджує у кількості, зазначеній у поданні, список громадян, які постійно проживають на території юрисдикції відповідного суду, відповідають вимогам ст. 61 цього Закону і дали згоду бути присяжними.

Проте у разі неприйняття місцевою радою протягом двох місяців з моменту отримання подання рішення про затвердження списку присяжних територіальне управління ДСА України звертається з поданням щодо затвердження списку присяжних до відповідної обласної ради (дивує, що можливість ігнорування одним владним органом запит іншого прямо передбачається законом). До того ж, Закон встановлює, що, згідно з ч. 5 ст. 15, у разі розгляду справи судом присяжних їх персональний склад визначається за допомогою автоматизованої системи.

Недостатньо чітке регулювання процесу формування списку присяжних залишає безліч можливостей для несумлінних маніпуляцій саме на цій стадії. У список присяжних, що формується строком на два роки, як визначено ч. 3 ст. 60 Закону “Про судоустрій і статус суддів”, цілком можуть увійти одні лише спеціально відібрані люди. Принаймні, гідних механізмів недопущення цього Кодекс не пропонує [5].

Щодо позитивних і негативних рис суду присяжних можна зазначити, що суд присяжних з його перевагами й недоліками всі роки свого існування був і залишається об’єктом спору, до якого широко залучалися юристи, філософи й політики багатьох поколінь.

Майбутнє суду присяжних у нашій країні невизначено. Навіть в Англії і США навколо нього йдуть гарячі суперечки. Його прихильники доводять, що “присяжні черпають у народі оплот проти тиранії”. Противники наполягають на тому, що ця система незручна й громіздка, що сучасні юридичні складнощі виходять за межі компетентності більшості присяжних [6].

Присяжні, на думку О. Ф. Кістяківського, більш спроможні, ніж судді, вникнути у фактичну сторону справи, оскільки суддя більше звертає увагу на деталі справи, коли він повинен викласти їх присяжним, ніж коли він робить це для самого себе [7].

IV. Висновки

Проаналізувавши норми КПК України, що регулюють діяльність суду присяжних, можна дійти висновку, що ці норми надто урізані та спрямовані скоріше на створення видимості функціонування судів присяжних, ніж на їх реальне функціонування [8].

Але безумовно, запровадження інституту присяжних у національну систему правосуддя потребує узгодження багатого досвіду демократичних країн світу з кращими традиціями судочинства, правовими звичаями та менталітетом народу України. Суд присяжних покликаний виступати справді демократичним інститутом, дієвим важелем у запровадженні законного, справедливого й ефективного судочинства. Якщо свідомо підходити до цієї проблеми, то ми більше схильні до того, що запровадження інституту суду присяжних в Україні є доцільним, оскільки економіко-правовий стан нашої держави в сучасних умовах розвитку є досить скритим. До того ж, саме населення України готове здійснювати правосуддя. Його неодмінно повинні організовувати присяжні засідателі, вимоги до яких повинні бути жорсткі для повного, всебічного й об'єктивного розгляду справи у суді [9].

З іншого боку, можливо, вимагати від народних обранців розширення застосування інституту присяжних у кримінальному процесі поки що передчасно. Можливо, закріплена в КПК формула роботи судів присяжних у дійсності є тією золотою серединою, яка уособлювала собою одночасно крок назустріч реформам і розумне утримання від їх форсування.

Список використаної літератури

1. Конституція України від 28.06.1996 р. (зі змінами та допов.) [Електронний ре-

сурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

2. Кримінальний кодекс України від 05.09.2001 р. (зі змінами та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. (зі змінами та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10. – Ст. 88.
4. Леоненко Т. Є. Організаційно-правові проблеми функціонування суду присяжних за новим кримінальним процесуальним законодавством України / Т. Є. Леоненко // Кримінальний процесуальний кодекс України: перші проблеми та здобутки : круглий стіл (20 листопада 2013 р.) – Запоріжжя : КПУ, 2013. – С. 65–67.
5. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07.07.2010 р. (зі змінами та допов.) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–42, № 43, № 44–45. – Ст. 529.
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://consultant.parus.ua/_d.asp?r=07UX722033ee696716942f08267a4f5952ef5.
7. Нечитайло О. Соціально-правова природа інституту присяжних у наукових поглядах професора О. Ф. Кістяківського / О. Нечитайло // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2008. – № 79. – С. 13–15.
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jurliga.ligazakon.ua/news/2012/2/22/57742.htm>.
9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=461.

Стаття надійшла до редакції 21.01.2015.

Леоненко М.И., Вайцеховская А. О. Организационно-правовые проблемы функционирования суда присяжных в Украине

Статья посвящена исследованию вопросов организации и деятельности суда присяжных. В статье раскрываются особенности действий законов регламентирующих функционирование суда присяжных.

Ключевые слова: суд присяжных, народовластие, правосудие, присяжные заседатели.

Leonenko M., Vaytsekhovskaya A. Organizational and Legal Problems of Functioning of Trial Jury in Ukraine

This article is about the research of the trial jury's organisation and activities. The article describes special aspects of operation of the laws and normative acts of Ukraine, which regulate the organization and organizational issues of trial jury's functioning. This research is the complex analysis of the trial jury's model, which was created in Ukraine, detection oh its advantages and disadvantages, adn also problems of its formation and activity for improving of legislative and regulatory compliance practices.

The article ephasises the following issues: the trial jury in conditions of constructing the democratic constitutional state, the trial jury's place in society and court system; problems of the trial jury's forming and organizational and legal problems of its activity; the development and current state of legislation and the trial jury's practices in different legal systems.

Mentioned in the article organizational and legal issues are analysed from the point of view of the existing problems that need keeping and clear decision at the organization of a thrial jury and optimization of its activity in current conditions in Ukraine.

Key words: the trial jury, democracy, justice, jurors.